

L. Balogh Béni

Az erdélyi magyar menekültkérdés szociális vonatkozásai 1939–1944 között

Történetírásunk mindmáig keveset foglalkozott a magyarság XX. századi történetének egyik sajátos fejezetével, a menekültkérdéssel.¹ E tanulmányban az 1939–1944 közötti, nagy tömegeket megmozgató erdélyi magyar kényszervándorlás szociális vonatkozásait² vázoljuk fel röviden.

A honvédség 1939 tavaszi kárpátaljai bevonulásától a háborúból való 1944. augusztusi román kiugrásig valamivel több mint 200 ezer menekült érkezett Romániából a magyar közigazgatás alatt álló területekre. Közülük mintegy 12–14 ezren a második bécsi döntést megelőző másfél év során érkeztek Magyarországra, túlnyomó többségük azonban 1940. augusztus 30-át követően hagyta el Romániát.³

Az alábbiakban elsősorban azt vizsgáljuk, hogyan kezelték a magyar hatóságok a Romániából menekültek ügyét, milyen szociális ellátásban részesítették őket, és mennyire volt szolidáris a magyarországi társadalom a romániai menekültekkel szemben.

A honvédség kárpátaljai bevonulásától a második bécsi döntésig

1939 márciusában Romániában az a valótlán hír terjedt el, hogy a kárpátaljai bevonulással egyidejűleg a honvédség Erdélybe is be akar törni. A román hatóságok ezt követő egyes intézkedései, mint például a növekvő számú házkutatás, razzia, rekvirálás, internálás, amelyekkel elsősorban a megbízhatatlannak tartott (főleg határ menti) magyar lakosságot sújtották – a fokozódó magyarelles hangulattal együtt –, lelkileg is megtették hatásukat; a kárpátaljai bevonulás óta az erdélyi magyarságon csüggedtség vett erőt, s egyre

¹ A kevés kivétel közé tartozik Csóti Csaba: *Az 1916. évi román támadás menekültügyi következményei*. Regio 1999. 3–4. sz. 226–242., vagy uő: *A menekült köztisztviselők magyarországi társadalmi integrációjának keretei 1918–1924 között*. Limes (Tatabánya) 2002. 2. sz. (kézirat, megjelenés előtt).

² A téma politikai és demográfiai aspektusait lásd L. Balogh Béni: *Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között*. Regio 1999. 3–4. sz. 243–266. Jelen tanulmányunk első részét erre az írásra alapozzuk.

³ A külföldiek ellenőrzésére hivatott KEOKH 1944. februári összeírása szerint 1938. január elseje óta a 2. bécsi döntés időpontjáig 7993, míg 1940 szeptemberétől 1944 februárjáig 74 500 családfő és egyedülálló menekült érkezett Romániából, a családtagokat nem számítva. (*A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint*. Magyar Statisztikai Szemle 1944. 9–12. sz. 410.)

reménytelenebbnek látta helyzetét. Mind többen elégették meg a húsz éve tartó kisebbségi sorsot, és szöktek át Magyarországra.

Az erdélyi menekültek növekvő száma két ok miatt is aggasztotta a magyar kormányt. Egyrészt azért, mert a menekültek tábori elhelyezése, hatósági ellátása sokba került, másrészt nemzetiségpolitikai szempontból aggályosnak vélte az erdélyi magyarság számának apadását. Ettől függetlenül 1939. augusztus 16-án gróf Teleki Pál miniszterelnök utasítást adott a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya munkatársainak, hogy más minisztériumokat is bevonva beszéljék meg az erdélyi menekültek gondozásba vételének ügyét, és tegyék meg sürgősen a szükséges intézkedéseket.⁴ A II/b. ügyosztályon másnap meghallgatták az Erdélyi Férfiak Egyesülete főtitkárának, Csipán Jánosnak az előterjesztését. Az ezt követő megbeszélésen az alábbi álláspont körvonalazódott: bizalmas propagandával elejét kell venni a további menekülésnek; el kell érni, hogy minden menekült jelentkezzen a rendőrségen, ahonnan a KEOKH-hoz, vagy a Nyíregyháza közeli Varjúlajos katonai gyűjtőtáborába küldik őket személyes vizsgálatra; az „érdemtelenekeket” kitoloncolják, a többieket az Erdélyi Férfiak Egyesületéhez utalják, ahol majd gondoskodnak átmeneti támogatásukról, esetleges munkába állításukról.⁵

Az irányelvek kijelölése után beindult a szervezőmunka. Ennek finanszírozására a Miniszterelnökség augusztus 19-én 1000, később további 1600 pengőt utalt át az Erdélyi Férfiak Egyesületének, amely novemberben immár több mint 270, főleg Budapesten tartózkodó menekültet gondozott. Elhelyezésük egyre nehezebb feladatnak bizonyult, a munkaalkalmak száma pedig mindinkább csökkent. A ruhasegély elfogyott, sokan teljesen lerongyolódva néztek a tél elébe.⁶ A vidéki városokban tartózkodó erdélyi menekültek helyzete még reménytelenebbnek tűnt. Győrben például csaknem százan voltak, de segélyezésükről hivatalosan senki nem gondoskodott, csupán társadalmi úton részesültek némi támogatásban. A javarészt fiatal menekültek „csapatostól csatangoltak” az utcán, munka után kilincseltek minden eredmény és remény nélkül. „Szívfacsaró látvány ruhátlanul, sápadtan és leeresztett fejjel látni őket” – írta az Erdélyi Férfiak Egyesületének győri elnöke.⁷ Hasonló beszámoló más vidéki városból is érkezett.

1939 őszén Csipán több ízben is tárgyalt a Belügyminisztérium képviselőivel, sürgetve az erdélyi menekültek gondozásba vételét. Ezt minden esetben meg is ígérték – jelentette Csipán 1939. november 22-én –, de a gyakorlatban semmit sem tettek. A kérdés rendezését a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályán is szorgalmazták, sürgős intézkedést kérve.

⁴ MOL K 28–1940–372–I–0–15 677.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

Bonczos Miklós belügyi államtitkár az ügy soron kívüli és kedvező elintézését ígérte.⁸

A belügyminisztériumi apparátusban 1938-tól dr. Antall József foglalkozott a menekültüggyel. A IX. szegényellátási és általános segélyezési osztály vezetőjeként 1939 szeptemberében – menekültügyi kormánybiztosi megbízatással – teljes intézkedési jogot kapott a lengyel menekültügy irányítására.⁹ Az erdélyi menekültekkel való törődés hiányát Csipán szerint Antall utólag azzal magyarázta, „hogy nekik nem volt tudomásuk arról, hogy román megszállt területről jött menekültek is vannak”. Pedig – írja a miniszterelnöknek Csipán – Antall „már kezdetben járt velünk a katonai hatóságoknál, Fábry tábornoknál, és az erdélyi értekezleteken részt vett”.¹⁰

A többszöri közbenjárás eredményeként 1939. december közepén a Belügyminisztérium keretei között megalakult az Országos Menekültügyi Hivatal, amely végre szociális gondozásba vette az erdélyi menekülteket. A dr. Antall József vezette hivatal Bakonyoszlopon, Egerben, Losoncon, Pestszentlőrincen és Sashalmon táborokat állított föl, ahol 1940 márciusában már több mint 1200 személy ellátását biztosították. A táborok felállítását követően az Erdélyi Férfiak Egyesülete beszüntette a budapesti menekült rendszeres anyagi támogatását. A Rákóczi úti székházat azonban továbbra is szép számmal keresték föl az erdélyiek, tanácsot és támogatást kérve, mert állításuk szerint „ezt máshol nem kapják meg”.¹¹ A gondok továbbélését jelezte, hogy 1940 áprilisában a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya nevében dr. Makkai László kénytelen volt felhívni a Belügyminisztérium figyelmét arra, miszerint igen sok erdélyi menekült ellátása hiányos. Válaszában dr. Antall József közölte, hogy adatgyűjtés folyik az erdélyi menekültek körében, s ennek befejeztével gondoskodni fog megélhetésük biztosításáról.¹²

Közben 1940. március 14-én gróf Teleki Pálné elnöklete alatt és a miniszterelnök elgondolása alapján létrejött az Erdélyi Menekült Magyarok Megsegítésére Alakult Bizottság. Életre hívásával Teleki célja az volt, hogy „közvetlenebbé, melegebbé, finomabbá tegyük a menekültekkel való foglalkozást, és mély asszonyi szívvel érezzük a hazatérőkkel, hogy itthon vannak, vártuk őket” – emlékezett vissza később a bizottság ügyvezető elnöke, dr. Mihailich Győzőné.¹³ A miniszterelnök nem szabta meg pontosan a teendőket, de úgy vélte, nem lehet pusztán hatósági ügyként kezelni a menekült-

⁸ MOL K 28–1940–372–I–0–15 677.

⁹ *Magyarok és lengyelek, 1939–1945. Menekültügy.* A kötetet összeállította Kapronczay Károly. Bp. 1991. 102.

¹⁰ MOL K 28–1940–372–I–0–15 677.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Mihailich Győzőné: *Asszonyok a vártán. Menekült magyarok emlékkönyve.* Bp. 1942.

kérdést: „szív is kell, és egyénenkénti elbírálás, mert az akta sok mindent nem tud megoldani”.¹⁴

A bizottság magvát a „Magyar anyák a finn gyermekekért” mozgalom résztvevői adták, a munkatársak száma rövid időn belül több mint ötvenre bővült. A szervezeti forma kiépítésében dr. Incze Péter miniszteri tanácsos, Teleki személyi titkára segédkezett. Külpolitikai okokból a Bizottság egyelőre csendben, hírverés nélkül volt kénytelen dolgozni; a cenzúra minden sajtópropagandát megakadályozott, nyilvános gyűjtést sem lehetett rendezni. Az első hetekben a pénzhiány volt a legnagyobb gond. Finnország budapesti követe a finn gyermekek javára folytatott akció utolsó, 1400 pengős bevételét, a miniszterelnök pedig egy havi képviselői fizetését ajánlotta föl a Bizottság javára. Gróf Teleki Pálné szűkebb ismerősei körében ruhaneműgyűjtést végzett, a budapesti olasz követség szintén ruhát adományozott. A titoktartás ellenére a gyűjtés híre elterjedt, és intézmények, magánszemélyek is kezdtek adakozni.¹⁵

1940 tavaszán és nyarán a magyar fiatalok már tömegesen menekültek Romániából – a legtöbben a katonai behívó elől –, a második bécsi döntést megelőző hetekben pedig Budapest utcáit jóformán elárasztották az erdélyi menekültek. A fővárosban letelepedni szándékozók legnagyobb gondja a lakás és az ételmezés volt. Elhelyezkedésüket nehezítette, hogy nem rendelkeztek megfelelő okmányokkal. Gondozásukat a Mihailich Győzőné által vezetett bizottság látta el dr. Antall József, illetve az Országos Menekültügyi Hivatal utasításai alapján. A bizottságnak jól kiépült szervezete volt, „mindenki a helyén ült, mindenki tudta, mi a teendője”.¹⁶ A menekültek fogadására a Keleti és a Nyugati pályaudvaron megszervezték a kora hajnaltól éjfélig tartó ügyeletet, s meleg étellel, ruhasegéllyel, jó tanáccsal látták el az érkezőket. A bizottság hivatalos helyisége előtt tömegesen álltak sorban: „a lerongyolódottak ruhát kértek, az állástalanok állást és majdnem mindegyikük ételmezést kaptak”.¹⁷

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a kormány 1940. november 8-i ülésén összegezte a második bécsi döntés előtti erdélyi menekültügy tapasztalatait.¹⁸ Elmondta, hogy az 1940. augusztus 30-ig érkezett mintegy 12–14 ezer erdélyi menekültből 3–4 ezren közellátásban részesültek és táborokban nyertek elhelyezést. A többiek katonai szolgálatra vonultak be, vagy munkahelyet találtak maguknak. Elhelyezkedésüket megkönnyítette, hogy a magyarországi férfilakosság egy részének behívása következtében munkaerőhiány állt elő az iparban és a mezőgazdaságban.

¹⁴ Mihailich Győzőné: *i. m.*

¹⁵ Uo. 70–71.

¹⁶ Uo. 28.

¹⁷ Uo. 20–21.

¹⁸ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1940. november 8.

Másfél év mérlegét megvonva kitűnik, hogy az erdélyi menekültek ügye fokozatosan vált egyre nagyobb horderejű társadalmi és politikai kérdéssé Magyarországon. Kezdetben inkább csak a katonai kémelhárítás érdeklődött a viszonylag kis számú menekült iránt, segélyezésük társadalmi úton történt. A probléma valódi súlyát gróf Teleki Pál miniszterelnök ismerte föl 1939 őszén: nemzetpolitikai szempontból aggályosnak vélte ugyan az erdélyi magyarok tömeges elvándorlását, de utasítást adott a már itt lévő menekültek intézményes gondozására. További kutatást igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a belügyminisztériumi apparátus, pontosabban a menekültügyekkel foglalkozó kormánybiztos, dr. Antall József miért csupán vonakodva és több hónapos késéssel vállalta föl az erdélyiekkel való törődést, s e tény összefüggésben van-e a lengyel menekültkérdéssel, vagy inkább szervezési hiányosságokkal, netán személyes ellentétekből is fakadó hatásköri vitákkal magyarázható.¹⁹

A második bécsi döntés után érkezett dél-erdélyi menekültek szociális gondozása

1940. augusztus 30-át követően Erdélyben valóságos népvándorlás vette kezdetét, amely kétirányú volt: a Magyarországnak visszajuttatott ún. Észak-Erdélyből a románok, Dél-Erdélyből a magyarok kerekedtek fel tömegesen és indultak meg az új határvonal felé. A KEOKH már idézett, 1944. évi összeírása szerint 1938. január elseje és 1944 februárja között családtagokkal együtt – a 14 300 bukovinai telepes nélkül – 190 132 menekült érkezett Romániából Magyarországra, így a második bécsi döntés utáni romániai menekültek összlétszáma (levonva az 1940. augusztus 30-áig érkezett mintegy 12–14 000 főt) 176–178 ezer lehetett. Tekintettel azonban az utólagos adatgyűjtés pontatlanságaira, „bízvást kétszázezerre, sőt annál valamivel többre is becsülhetjük azok számát, akik a második bécsi döntés közvetlen vagy közvetett hatása alatt romániai (jelentős részben dél-erdélyi) lakóhelyüket elhagyták”.²⁰

A Nagyvárad és Kolozsvár között, az új határral szinte párhuzamos vonalban előrenyomuló 2. magyar hadsereg parancsnoksága már a bevonulás első napjaiban szembesült a menekültkérdéssel. 1940. szeptember 8-án vitéz

¹⁹ Ez utóbbi feltételezést erősítik Antall nemrég megjelentetett visszaemlékezésének azon részei, melyekben a közte és az általa nem kedvelt szélsőjobboldali belügyminisztériumi államtitkár, Bonczos Miklós közti ellentétekről beszél. Antall szerint Bonczos szerette volna az egész menekültügy fölötti ellenőrzést megszerezni. Lásd id. Antall József: *Menekültek menedéke. Emlékek és iratok*. Szerk. Kapronczay Károly. Bp. 1997. 366.

²⁰ *A romániai menekültek...* 398. Észak-Erdélyből 1944 márciusáig a korabeli bukaresti statisztikák szerint 221 ezer román menekült el, közülük 28 ezren más vidékről származtak. Lásd Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, 677/1943–1944, f. 65.

Jány Gusztáv altábornagy rendeletben szabályozta „a Romániából mind nagyobb számban, teljesen lerongyolódottan és kiéhezve, pénz nélkül érkező menekültek és leszerelt katonák” gondozását, „nemzeti és emberi” kötelességnek tartva a megsegítésüket.²¹ A rendelet értelmében az előnyomulás vonalán átvett menekülteket étellel látták el, és vasúton Nagyváradra küldték. Itt – Jány javaslata alapján – üres laktanyákból kialakított táborokban helyezték el őket. A hadseregparancsnok intézkedett fekhelyül szolgáló szalma, valamint takarók, evőeszközök, főzőalkalmatosság és ruhanemű beszerzéséről is.²²

Az Észak-Erdély területére érkező menekültek ügyeinek intézése kezdetben az 1940. november 26-ig működő magyar katonai közigazgatás feladatai közé tartozott. A katonai közigazgatás – amelyet váratlanul ért a tömeges átözlés – az ellátatlan és szállással nem rendelkező menekültek részére öt mozgó-, gyűjtő- és elosztótáborot állított föl Észak-Erdély területén.²³ 1940. október elején a mintegy 40–45 ezer, nyilvántartásba vett menekült közül 16–18 ezren részesültek közellátásban a honvédség által működtetett táborokban vagy inségkonyhákban.²⁴ Elhelyezésük és étellemezésük a körülményekhez képest általában jónak minősült, egészségügyi szempontból is megfelelt a követelményeknek. A napi ételrészlet a katonai ellátmány 50%-át képezte, azaz 62,5 fillérbe került,²⁵ kivételes esetekben napi egy pengőt is engedélyeztek.²⁶

A legtöbb menekült Kolozsvárra érkezett: becslések szerint 1940. szeptember közepén mintegy 25 ezren tartózkodtak a városban.²⁷ A rászorultak megsegítését a katonai közigazgatás a volt Magyar Párt helyi tagozatával és a civil társadalommal összefogva végezte. Menekültügyi Bizottság néven a katonai hatóságoknak alárendelt szociális szervezet alakult, vezetőjévé Török Bálintot, a Magyar Párt kolozsvári alelnökét választották. A kezdeti, legnehezebb időszakban a bizottság az egyetemisták és a cserkészek támogatásával intézte a menekültek elszállásolását és étellemezését kapcsolatos ügyeket.²⁸ A hajléktalan menekülteket az első hetekben, ideiglenes jelleggel iskolákban, elsősorban az unitárius kollégium épületében szállásolták el, napi egyszeri étkeztetést biztosítva számukra. Intézményes elhelyezésükre 1940. szeptember 26-tól kerített sort a katonai közigazgatás, menekülttáborokat létesítve a közeli Szamosfalva és Szászfenes községekben.²⁹

²¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 2. hds. 584/I. a–1940.

²² Uo.

²³ *Erdélyünk és honvédségünk. Történelmi eseménysorozat képekkel.* Szerk. Rózsás József őrnagy. Bp. 1941. (A továbbiakban: *Erdélyünk és honvédségünk...*) 139.

²⁴ MOL K 53–VI–1940–202.

²⁵ Uo.

²⁶ *Erdélyünk és honvédségünk...* 139.

²⁷ *Ellenzék*, 1940. szeptember 18.

²⁸ *Keleti Újság*, 1940. szeptember 20.

²⁹ *Reggeli Magyarország*, 1940. szeptember 27.

A szamosfalvi táborban október első napjaiban már kétezer menekült tartózkodott. Ellátásuk és tisztálkodási lehetőségeik viszonylag jók voltak. Lelki gondozásukra és a szórakozásra is figyelmet fordított a táborparancsnokság. Az erdélyi református fiatalok egylete mozgókönyvtárat szervezett részükre, az olvasnivalót a Minerva vállalat és a kolozsvári napilapok szerkesztősegei biztosították.³⁰ Szászfenesen egy volt légelhárító kaszárnya adott otthont a több száz menekültet befogadó tábornak. Az élelmezéssel itt sem volt különösebb gond, hiányzott viszont a kellő mennyiségű szappan, és panasz volt a melegvízre is. A szászfenesi táborlakók kétharmadát reformátusok tették ki; lelki gondozásukat egy időre Tőkés István püspöki titkár látta el, aki a menekültek szociális gondjain is igyekezett enyhíteni.³¹

A fenti két táborban lakó menekültek egy részét már októberben sikerült munkába állítani: a kolozsvári munkaközvetítő hivatal előbb 58, majd újabb 240 egykori Zsil völgyi bányászt irányított a Sopron melletti kőszénbányákba.³²

Észak-Erdély legtöbb városában társadalmi összefogással is igyekeztek enyhíteni a menekültek gondjain. Pénzbeli adományokat gyűjtöttek, így Marosvásárhelyen dr. Fekete Andor ügyvéd egymaga 45 ezer lejt ajánlott föl a városban tartózkodó menekültek megsegítésére.³³ Kolozsváron már a honvédség bevonulása előtti napokban felhívások jelentek meg az újságokban, arra biztatva a helybélieket, fogadják be az otthontalan menekülteket, és segítsék őket ruhaneművel.³⁴ Sepsiszentgyörgyön jótékony célú rendezvények, műkedvelő előadások, labdarúgó-mérkőzések szervezésével próbált a lakosság a menekülteken segíteni. A helyi lap ugyanakkor kemény hangú bírálatban részesítette „e különben jóakarátú mozgalmakat”: elégtelennek és alamiznszaszerűnek minősítette őket, amelyek az „esetlegesség, az ötletszerűség, a tünetkezelés bélyegét” viselték magukon.³⁵

A katonai közigazgatás már szeptember közepén megkezdte az Észak-Erdélyben lévő menekültek egy részének átirányítását a trianoni Magyarország területére. Nagyváradról ezer személyt indítottak útnak az Alföldre,³⁶ míg 20 ezer menekültet Budapestre irányítottak. Az utóbbiak nagy részét a Mihailich Győzőné vezette bizottság később vidéki táborokban helyezte el. A második bécsi döntés előtt érkezett, és az időközben felszabadult Észak-Erdélyből származó menekültek hazaszállítását – gróf Teleki Pál utasítására – szintén az Erdélyi Menekült Magyarok Megsegítésére Alakult Bizottság

³⁰ *Ellenzék*, 1940. október 4.

³¹ ERefGyLt Püspöki Lt 880/1940. p. sz.

³² *Esti Magyarország*, 1940. október 23.

³³ *Magyar Szó*, 1940. október 17.

³⁴ *Ellenzék*, 1940. szeptember 5. és 7.

³⁵ *Székely Nép*, 1940. szeptember 27.

³⁶ *Új Magyarország*, 1940. szeptember 15.

végezte. A miniszterelnök kívánsága az volt, hogy erre „családias, szívélyes, meleg és emberies formában” kerüljön sor.³⁷

A menekültek egyre nagyobb száma sürgős kormányzati beavatkozást igényelt, és szükségessé tette a szerteágazó ügyek intézésének egységes, átfogó irányítását. A megoldás módzatait illetően több változat is szóba került, végül 1940. október 11-i ülésén a kormány – gróf Teleki Pál előterjesztése nyomán – az Országos Menekültügyi Kormánybiztosság felállításáról határozott. Vezetőjévé, országos menekültügyi kormánybiztossá Bonczos Miklós belügyi államtitkárt választották, akit egyben megbíztak az „Óromániából, valamint az egyéb külföldi államokból” végleg hazatérő magyarok visszatelepítésének előkészítésével és végrehajtásával is. A határozat értelmében a kormánybiztosnak mindkét irányú tevékenységét a Miniszterelnökség II. ügyosztálya, illetve Észak-Erdélyben a katonai hatóságok egyetértésével kellett végeznie.³⁸ A kinevezést követő első sajtónyilatkozataiban Bonczos a munkahelyteremtést, a menekültek mielőbbi munkába állítását tartotta legfontosabb feladatának, és gyors intézkedéseket ígért.³⁹

Legelőször azonban biztosítani kellett az „anyaország” területére érkező menekültek átmeneti elhelyezését. Menekülttáborok létesítéséről már a kormánybiztos kinevezése előtt történtek intézkedések. Békéscsabán gyűjtőálmást állítottak föl,⁴⁰ elsősorban a Lökösházán át, vasúton érkező menekültek, kiutasítottak és hazatelepülők részére. Sok esetben a lengyel polgári menekültek helyét vették át az erdélyiek. Somogy megye tabi járásában például 1940. október 1-je óta helyeztek el – magánházaknál – erdélyi menekülteket.⁴¹ Október végén már közel kilencezer erdélyi menekült szorult közellátásra a trianoni Magyarország területén.⁴² Egy személy napi ellátása két pengő költséggel járt. Ezenkívül jelentős összegeket emésztett föl a táborok berendezése, felszerelése, a menekültek szállítása és felruházása. Ez utóbbi, hozzávetőleges számítások szerint, felnőtt férfi esetében 50, nőnél 40 pengő tett ki.⁴³

A menekültügyi kormánybiztos 1940. december 11-én, egy interpellációra válaszolva, az országgyűlés képviselőháza előtt beszámolt addigi munkája eredményeiről, és vázolta a további teendőket. Elmondta: a több mint 65 ezer menekültből 54 ezren Észak-Erdélyben, 12 ezren az „anyaország” területén tartózkodnak. Az 54 ezerből 14 ezren szorulnak még közellátásra, négyezren közülük táborban laknak. A túlnyomó többség azonban már munkába állt, sokan rokonaiknál helyezkedtek el. A tervekről szólva, Bonczos ki-

³⁷ *Reggeli Magyarország*, 1940. szeptember 22.

³⁸ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1940. október 11. Észak-Erdélyben a menekültek ellátásáról 1940. november 26-ig továbbra is a katonai közigazgatás gondoskodott.

³⁹ *Keleti Újság*, 1940. október 12. – *Esti Magyarország*, 1940. október 11.

⁴⁰ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1940. november 8.

⁴¹ MOL K 150–1941–IX–10.

⁴² MOL K 150–1939–1940–IX–10.

⁴³ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1940. november 8.

emelte: a menekültkérdést megoldani kell, „nem pedig állandósítani és rögzíteni”. A legfontosabb teendőnek a még közellátásra szoruló „felszívódását”, munkához juttatását tekintette. A földműveseket Észak-Erdélyben, az iparosokat főként felvidéki és kárpátaljai városokban kívánta letelepíteni. A többieket az egész ország területén kellett elhelyezni, oly módon, hogy minden törvényhatóság vállaljon egy bizonyos számú menekültet.⁴⁴

E célból a kormánybiztosság elrendelte: az „anyaországi” törvényhatóságok jelentsék be, hány menekült családot képesek foglalkozáshoz, megélhetéshez juttatni, elősegítve ezzel „a helyi társadalomba való felszívódásukat”. Az átvett menekültek megélhetésének biztosítására a kormány hitelt nyújtott a törvényhatóságoknak, napi 1,8–2 pengőt személyenként. A pénzt legfeljebb három hónapig folyósíthatták, ezt követően helyi szinten kellett gondoskodni az esetleg még ellátásra szorulókról.⁴⁵

A menekültek mielőbbi talpra állítását célzó kormányzati törekvések általában véve sikereseknek bizonyultak. A nehéz gazdasági helyzet és a téli időszak ellenére a közellátásra szoruló erdélyi menekültek számát három hónap alatt sikerült mintegy 24 ezer fővel csökkenteni: a januári 61 ezerhez képest 1941 áprilisában már „csak” 37 ezren szorultak „különösebb szociális védelemre”, pedig eközben még hatezer, „főleg bukovinai székely” menekültet is elhelyezett a kormánybiztosság – jelentette a belügyminiszter.⁴⁶

A menekülttáborok fokozatos főszerződés 1941 tavaszán kezdődött el. A tabi járásban lévő táborok egy része már 1941 áprilisában, a többi csak fél évvel később, szeptemberben szűnt meg.⁴⁷ A pestszentlőrinci és a losonci menekülttábort nem zárták be.

A táborokból kihelyezettek további sorsát illetően vidékenként más és más volt a helyzet. Békés vármegyében elsősorban a földművesek, napszámosok munkaerejére volt szükség, a gyári munkások, iparosok elhelyezése, Békéscsabát leszámítva, nehézségekbe ütközött.⁴⁸ Esztergomban 1941 júliusáig „a legjobb szándék és akarat, valamint a legnagyobb utánajárás” dacára sem sikerült a bátorkeszi táborból kihelyezett erdélyi menekültek egy részét elhelyezni. Októberre viszont gyökeres javulás állt be: az összes menekült, 141 családfő már munkában állott, legtöbbjük a közelben lévő dorogi bányánál.⁴⁹

⁴⁴ *Az 1939. évi június hó 10-ére kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. IX. kötet, Hiteles Kiadás, Bp. 94. 1940. december 11.

⁴⁵ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1941. január 24.

⁴⁶ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1941. április 28.

⁴⁷ MOL K 150–1941–IX–10. Ezek nem voltak a szó szoros értelmében vett táborok, mivel a menekültek családoknál laktak.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Esztergom város polgármesterének iratai, ad 134/1944.

Egy 1941 októberében végzett helyszíni vizsgálat⁵⁰ Észak-Erdély városaiban és megyéiben is egymástól eltérő viszonyokat észlelt a menekültügy tereén. Csíkszeredában a menekültkérdés megoldódott, a városban letelepedett 40–50 személy végleg elhelyezkedett. Sepsiszentgyörgyön viszont „a menekültügyi helyzet napról napra súlyosabbá vált”. 1200 menekültet tartottak nyilván, rajtuk kívül 7–800-an is lehettek még, akik nem jelentkeztek a hatóságoknál. Közellátásra 4–500-an tartottak igényt, de a városnak erre nem volt fedezete, állásba és lakáshoz juttatni őket pedig szinte lehetetlen volt. Sok új menekült is érkezett Sepsiszentgyörgyre, nagy részük „itt akarta bevárni Dél-Erdély felszabadulását”. Kolozsváron is emelkedőben volt a menekültek száma: áprilistól októberig több mint 2200-an érkeztek, legtöbbször a városban maradt. Az itt lévő, összesen mintegy hatezer menekültből 2–300-an szorultak közsegélyre, nagy részük „facér iparos, napszámos, cigány, jobb ember alig van köztük” – derült ki a vizsgálat során.

A belügyminiszter adatai szerint a már elhelyezkedett, „felszívódottnak” tekinthető menekültek száma 1941 októberére jóval meghaladta a 100 ezret, további támogatásra még kb. nyolcezren szorultak. Számolni kellett azonban azzal, hogy a növekvő gazdasági nehézségek következtében a szociális ellátásból már kikerült menekültek egy része idővel újból jelentkezhet segélyre.⁵¹

A Minisztertanács 1942. július 17-i ülésén Bonczos Miklóst fölmentették menekültügyi kormánybiztosi tisztsége alól. Megbízatásának „kiváló elvégzéséért” a kormány „őszinte elismerését és köszönetét” fejezte ki.⁵² Megszüntették a kormánybiztosságot is: „a menekültek tömeges beözönlése megszűnt... a folyamatban lévő menekültügyek ellátása különleges szerv további fenntartását nem indokolja” – hangzott az érvelés. A belügyminiszter bejelentette, hogy a menekültek ügyeivel a jövőben azok a hatóságok foglalkoznak, „amelyek hatáskörébe egyébként az egyes ügyek tartoznak, – mégpedig elsősorban a belügyi igazgatáshoz tartozó egyes szervek”.⁵³

Dél-Erdélyből a kormánybiztosság fölszámolása után is folyamatosan érkeztek a menekültek Magyarországra. Fogadásukra a Battonyán és Kolozsváron fölállított „gyűjtő és elosztó polgári menekülttáborok” gondoskod-

⁵⁰ MOL K 150–1941–IX–10.

⁵¹ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1941. október 8.

⁵² MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1942. július 17. A felmentésre azt követően került sor, hogy Bonczost – saját kérésére – felmentették a Belügyminisztériumban viselt politikai államtitkári megbízatása alól. A külföldön élő magyarok letelepítésével kapcsolatos kormánybiztosi tisztségét továbbra is megtartotta.

⁵³ MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1942. július 17. 1943-ban összesen 14 hatóság foglalkozott a dél-erdélyi menekültek ügyeivel: a Belügyminisztérium VII/c, IX. és V/b. osztálya, a miniszterelnökség II. ügyosztálya, a vezérkari főnök megbízottja a KEOKH-nál, a Honvédelmi Minisztérium Vkf/2. d. osztálya, az V., VI. és IX. hadtest kh. osztálya, a Külügyminisztérium politikai és VII. osztálya, a miniszterközi bizottság, valamint a kolozsvári és a sepsiszentgyörgyi összekötő tisztek (MOL K 28–1943–371–L–18 489).

tak.⁵⁴ Nemzetvédelmi szempontból való kivizsgálásuk, valamint felruházásuk és a szükséges egészségvédelmi intézkedések megtétele után a menekültek többsége munkába állt; a katonaköteleseket besorozták, a szociális ellátásra szorulókat pedig a losonci tábor vette át.⁵⁵

A munkaképes menekültek elhelyezkedése már jóval kevesebb gonddal járt, mint korábban. A munkapiac alakulásának megfelelően ez a nyári hónapokban könnyen, télen pedig kisebb fennakadásokkal történt. A kolozsvári menekülttáborban 1944 tavaszán „a munkáskereslet lényegesen felülmúlta az állományt”,⁵⁶ és ez volt a tapasztalat Somlószlóson is: az „egészséges menekülteket, bármilyen foglalkozásúak... azonnal munkába lehet helyezni” – jelentette az ottani táborparancsnok.⁵⁷ Igaz, ekkorra a Dél-Erdélyből érkező menekülők száma is alaposan megcsappant már: 1944 áprilisában a kolozsvári táborban nem tarthatták meg a hetente esedékes sorozásokat, mivel nem gyűlt össze az ehhez szükséges, legalább száz állításköteles fiatal.⁵⁸

Összegzésként elmondható: az 1940–1944 közötti romániai menekültkérdés kezelése során a magyar kormányzat a „magasabb” nemzetpolitikai szempontok figyelembevételével járt el, azaz a további határrevízió reményében minden tőle telhető eszközzel igyekezett elejét venni a dél-erdélyi magyarság kiáramlásának, a menekültügyet alapvetően mégis egy sürgősen kezelendő *szociális* problémának tekintette. Gróf Teleki Pál miniszterelnök ösztönzésére a menekülteket gondozó állami és társadalmi szervek igyekeztek minél humánusabban eljárni, s éreztetni „a hazatérőkkel, hogy itthon vannak, vártuk őket”.⁵⁹ A társadalmi szolidaritásnak és a Bonczos Miklós által vezetett kormánybiztosság tevékenységének köszönhetően a menekültügy szociális szempontból végül is rendeződött, bár az elért eredmények nagy részét elsodorták az 1944 őszi történések: Észak-Erdély elvesztése, valamint a trianoni határok közé visszaszorított Magyarországot elárasztó újabb menekültáradat.

⁵⁴ A kolozsvári tábor megszervezéséről 1943 januárjában született döntés. (MOL K 150—1943-IX-10).

⁵⁵ A „munkaképtelen betegek és aggok” 1944-ben a somlószlósi és orosz menekülttáborokba kerültek. (MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1944. március 7).

⁵⁶ MOL K 150-1944-IX-10.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Mihailich: *i. m.* 17.